

# LATVIJAS POLITISKĀS SISTĒMAS LEGITIMITĀTES PROBLĒMA

## *The Issue of Legitimacy of the Latvian Political System*

**Gunārs Ozolzīle**

Rīgas Tehniskā universitāte, Latvija

**Abstract.** *A democratic political system can be sustainable and stable only if it has society's support that is based on legitimacy. So far, the attention of Latvian researchers has mostly been devoted to the so-called "ratings" of separate political institutions and politicians, but no attempt has been undertaken to investigate the political system as a whole through the prism of legitimacy. The aim of the present article is to explore whether there is a sufficient resource of legitimacy of the Latvian political system in order to provide stability and efficiency of the regime. The empirical basis of the research mostly consists of the results of the sociological research conducted in Latvia during the past six years (2011–2016). The data analysis of the present research is based on David Easton and Pippa Norris' conceptual approach to the study of legitimacy of political systems. One of the conclusions that can be made is that the political system of Latvia is characterised by insufficient diffuse support, which then indicates that the political system experiences the problem of legitimacy. As there is a divided society in Latvia, both communities lack a shared national identity, which could connect the society. In addition, it can be stated that around half of the society is not satisfied with the functioning of the political regime. The analysis performed in the article allows concluding that the trust in political institutions is extremely low and the assessment of the political authority performance is highly negative.*

**Keywords:** *democracy, legitimacy, political community, political regime, political authorities, policies.*

### **Ievads**

#### ***Introduction***

Poļu sociologs Pjotrs Štompka (Sztompka) grāmatā "Uzticība – sabiedrības pamats" analizē uzticības milzīgo lomu demokrātiskās sabiedrībās un uzskata, ka uzticība vienlaikus ir gan demokrātijas auglis, gan arī faktors, kas to stiprina. Uzticību valstij un tās institūtiem Štompka sauc par vertikālo uzticību, atšķirībā no horizontālās, kas ikdienā pastāv starp cilvēkiem. Termins *vertikālā* paredz uzticību starp partneriem, kas atrodas noteiktas hierarhijas dažādos līmeņos jeb uz dažādiem varas pakāpieniem. Viņaprāt, vara nozīmē kontroli, iespēju pieņemt

lēmumus attiecībā uz cilvēku rīcību pat pretēji viņu gribai, norādot tieši kas un kā katram no viņiem jādara vai arī dara to netieši, ierobežojot iespējamo rīcības diapazonu. Štompka uzdod jautājumu, kāda saikne pastāv starp varas fenomenu un uzticības fenomenu un norāda, ka to sauc par varas leģitimitāti. Viņaprāt, varas leģitimitāte nozīmē pilsoņu uzticēšanos pie varas esošajiem un tā izpaužas kā pastāvošās varas atzīšana, pieņemšana, atbalsts tai (Штомпка, 2015: 365-372). Tātad par leģitīmu varētu saukt varu, kuru sabiedrības vairākums atzīst, atbalsta un ir gatavs labprātīgi pakļauties. Tomēr viss nav tik vienkārši, jo kā to apliecinās zemāk rakstītais, leģitimitāte ir daudznozīmīgs un daudzdimensionāls, turklāt ļoti trausls fenomens.

Atšķirībā no autokrātiskiem režīmiem, kur leģitimitāti var kompensēt pielietojot spēku un represijas, demokrātijā tas nav iespējams. Varētu teikt, ka leģitimitāte ir demokrātiskas politiskas sistēmas atributīva īpašība. Ja režīmam trūkst leģitimitātes, demokrācija ir apdraudēta. Lai demokrātiskai politiskai sistēmai būtu lielākas izredzes izdzīvot, tai ir nepieciešams sabiedrības atbalsts. Savukārt, lai nodrošinātu atbalstu, pie varas esošo veikumam jāatbilst sabiedrības gaidām. Režīma leģitimitāti izdodas nodrošināt tikai tad, ja pilsoņi tic, ka neskatoties uz visiem trūkumiem un neveiksmēm, esošie politiskie institūti tomēr ir labāki par iespējamajām alternatīvām. Kā savulaik rakstīja Huans Lincs (Linz): “Galarezultātā demokrātiska leģitimitāte balstās pārliecībā, ka šai konkrētajai valstij šai konkrētajā tās vēstures posmā neviens cits režīms nevarētu nodrošināt veiksmīgāku kolektīvo mērķu realizāciju” (Linz, 1978: 18).

Līdz šim Latvijā galvenokārt ir pētīta atsevišķu kolektīvo (uzticēšanās valdībai u.c. politiskās sistēmas institūtiem) un individuālo (valsts augstāko amatpersonu, ministru t.s. “reitingi”) politisko aktieru leģitimitāte, bet nav mēģināts leģitimitātes prizmā paskatīties uz politisko sistēmu kopumā, varētu teikt, darīt to kompleksi. Šī iemesla dēļ analīzes vektors rakstā būs vērsts uz dažādiem politiskās sistēmas objektiem jeb līmeņiem. Šo rindu autors uzdrošinās teikt, ka veiktais pētījums varētu būt novatorisks, jo tiks mēģināts analizēt politisko sistēmu kopumā un “diagnosticēt” tās leģitimitātes “līmeni”. Politisko režīmu leģitimitātes kvantitatīva mērīšana politikas socioloģijā ir ierasta prakse. Šādos gadījumos tiek pētīts, vai demokrātiskās sistēmas leģitimitātes resurss ir pietiekams, lai nodrošinātu režīma efektivitāti un stabilitāti. Lai novērtētu sistēmas leģitimitātes “līmeni” un saprastu, vai valstī ar šo demokrātijas “atribūtu” ir problēmas, nav pat jābūt sociologam. Ir vairākas pazīmes, kas, lai arī netieši, norāda uz varas leģitimitātes “stāvokli” valstī. Šādas pazīmes ir, piemēram, līdzdalība vēlēšanās, nodokļu maksāšana, gatavība dienēt armijā (Schmidke, Schneider, 2012).

Raksta mērķis ir (balstoties uz politikas socioloģijā dominējošiem leģitimitātes jēdziena konceptualizācijas mēģinājumiem) izpētīt Latvijas politiskās sistēmas leģitimitātes dažus aspektus. Pētījumā tiek izmantoti

empīriskajos socioloģiskajos pētījumos iegūtie dati un šo datu analīze ir pakārtota pētījuma mērķim. Pētījuma empīrisko bāzi veido galvenokārt pēdējos sešos gados (2011-2016) Latvijā veikto socioloģisko pētījumu pieejamie rezultāti. Ar iepriekšējā teikumā lietoto jēdzienu *galvenokārt* šo rindu autors vēlas pateikt, ka atsevišķos gadījumos (ja to liek darīt “nepieciešamība” un ja vien tas iespējams) tiek analizēti arī senāki dati. 2011.gads (kā “atskaites punkts”) izvēlēts divu metodoloģisku apsvērumu dēļ. Pirmkārt, pirms 2011.gada veikto pētījumu rezultātu pieejamība ir ļoti ierobežota. Otrkārt, izvēli, vismaz daļēji, noteica arī politiskā loģika. Pēc “dižķibeles”, kad 2009.gadā Saeimai neuzticējās vairāk par deviņdesmit procentiem, bet valdībai uzticējās mazāk par desmit procentiem Latvijas iedzīvotāju (sk. Eurobarometra aptauju rezultātus), 2011. gadā tika atlaista 10. Saeima un notika ārkārtas parlamenta vēlēšanas. Tas bija laiks, kad tika “svinēti” oligarhu kapu svētki, no politiskās skatuves nogāja divas valstī ietekmīgas partijas un vietā nāca jauns politisks spēks, kura nosaukumā bija ietverts vārds *reformas*. Saeimas atlaišanas referenduma rezultāti liecināja, ka vismaz politiski aktīvo Latvijas pilsoņu nospiedošs vairākums nav apmierināti ar politiskās elites darbu, bet ir gatavi ļauties jaunām cerībām.

Vācot empīriskos datus priekšroka tika dota vadošajiem “spēlētājiem” Latvijas sabiedriskās domas izpētes tirgū. Pētījumā izmantoti dati no Baltijas sociālo zinātņu institūta (etnisko attiecību pētījumi); kompānijas *TNS Latvia* (Eurobarometra aptaujas Latvijā), pētījumu centra *SKDS (DNB Latvijas barometrs)* un *Baltic International Bank Latvijas barometrs* pasūtīto aptauju izpildītājs) veiktajiem pētījumiem. Jāatzīmē, ka arī laika periodā pēc 2011.gada politiskās sistēmas leģitimitātes izpētei noderīgu pētījumu nav daudz. Turklāt pieejamo aptauju rezultātus nereti ir sarežģīti vai pat neiespējami salīdzināt atšķirīgas metodiskās pieejas dēļ. Tas, protams, rada papildus grūtības mēģinot Latvijas politisko realitāti “ieguldīt” zemāk aprakstītajā “piecu līmeņu” leģitimitātes koncepta Prokrusta gultā.

### **Leģitimitātes jēdziena konceptuālās aprises** ***Conceptual Framework of Legitimacy***

Leģitimitātes pētniecībā ir divas tradīcijas: normatīvi teorētiskā un empīriski analītiskā. Teorētiķiem vairāk rūp tas, kādai jābūt leģitīmai varai. Empīriķus, savukārt, vairāk interesē, kādi ir leģitimitātes avoti, priekšnosacījumi un kā nodrošināt ticību leģitimitātei. Ja normatīvi teorētisko tradīciju pārstāv politikas filozofi un politisko ideju vēstures pētnieki, tad empīriski analītiskā tradīcija ir politiskās socioloģijas ziņā.

Leģitimitātes jēdziena izpēte nav iedomājama bez ieskata vācu sociologa Makša Vēbera (Weber) uzskatos. Vēbers norāda uz ciešo leģitimitātes un

kundzības (Herrschaft) saistību.\* Ar jēdzienu *kundzība* Vēbers saprot iespēju “[..] rast nosakāmu personu paklausību noteikta veida pavēles gadījumā” (Vēbers, 2004: 283). Atšķirība starp varu un kundzību ir tāda, ka pirmajā gadījumā pavēle nerada pienākumu pakļauties, bet otrajā – tiek sagaidīts, ka pavēlēm paklausīs, jo te pakļaušanās balstās uz to, ka tie, kas pakļaujas, atzīst šīs pavēles. Varētu teikt, ka kundzība paredz savstarpējas gaidas: gan no to puses, kuri pavēl (ka viņu pavēlēm paklausīs), gan arī no to puses, kuri paklausa (ka pavēles būs tādas, kādas viņi sagaida, t.i., atzīst). Vēberu mazāk interesē tas, kāpēc cilvēki ir gatavi pakļauties pavēlēm, bet gan jautājums - uz kādiem principiem šī gatavība balstās. Tikai tad, ja tauta un pie varas esošie ir gatavi pieņemt šos principus, jo tie viņiem ir nozīmīgi, var runāt par leģitīmu kundzību. Vēbers uzskata, ka katras kundzības mērķis ir leģitimitāte. Turklāt leģitimitātes veidu nosaka kundzības raksturs. Šādi viņš identificē trīs ideāltipus: racionālā, tradicionālā un harizmātiskā kundzības leģitimācija (vairāk par leģitīmās kundzības ideāltipiem: Vēbers, 2015).

Leģitimitātes jēdziena konceptualizācija nav iedomājama arī bez Seimura Martina Lipseta (Lipset) un Deivida Īstona (Easton) uzskatu, kaut vai īsa, izklāsta. Abi sociologi mēģina atbildēt uz jautājumu, kā politiskajai sistēmai izdodas nodrošināt sabiedrības uzticēšanos pastāvošajai kārtībai un to saglabāt ilgstoši. Galvenais jautājums, ko uzdod abi pētnieki – kā nodrošināt politiskās sistēmas stabilitāti un abi ir vienprātis, ka iedzīvotāju atbalsts sistēmai ir galvenais faktors, lai to panāktu.

Lipsets uzskata, ka demokrātijas stabilitāte ir atkarīga ne tikai no ekonomikas panākumiem, bet arī no politiskās sistēmas spējas sekmīgi funkcionēt un tās leģitimitātes. Lipsetam leģitimitāte ir sistēmas spēja radīt un uzturēt pārliecību par to, ka eksistējošie politiskie institūti ir sabiedrībai vispiemērotākie. Turklāt demokrātijas stabilitāte ir atkarīga ne tikai no politiskās sistēmas leģitimitātes, bet arī no efektivitātes. Efektivitāte nozīmē reālo produktivitāti, proti, vai politiskā sistēma tiek galā ar galvenajām pārvaldes funkcijām atbilstoši tam, kā to iedomājas iedzīvotāju vairākums, tai skaitā ietekmīgas sabiedrības grupas. Ja efektivitāte ir galvenokārt instrumentāla, tad leģitimitātei ir vērtību jeb simbolisks raksturs. Ilgstoša efektivitāte, viņaprāt, var radīt sistēmas leģitimitāti. Savukārt, ilgstoša neefektivitāte apdraud leģitimitāti (Lipset, 1981).

Šķiet, ka ietekmīgākais leģitimitātes koncepts (tas ir pamatā ļoti daudziem empīriskiem pētījumiem) šodien tomēr pieder Deividam Īstonam (Easton, 1965; 1975). Viņa koncepcijas popularitāte balstās mēģinājumā leģitimitātes jēdzienu operacionalizēt un sasaitīt atsevišķu indivīdu politiskās attieksmes jeb orientācijas ar politisko sistēmu kopumā. Turklāt, atšķirībā no Lipseta koncepta,

---

\* Tiem, kuriem kundzības jēdziens liekas neierasts un neskaidrs, norādīsim, ka Vēbers to pietiekami skaidri nenodala no vēl viena līdzīga jēdziena – *autoritāte*. Starp abiem jēdzieniem tiek likta gan vienlīdzības zīme, gan autoritāte tiek saukta par kundzības īpašu tipu vai tiek traktēta kā kundzības viena no komponentēm. Šo rindu autoram pieņemamākā liekas versija, kur kundzība tiek uzskatīta par noteiktu autoritātes tipu (Zürn, 2012: 48).

politiskā sistēma te tiek sadalīta vairākos objektos jeb līmeņos: politiskā kopiena (political community), politiskais režīms (political regime) un politiskās varas subjekti jeb politiskā procesa aktieri un viņu rīcība (political authorities). Īstons vadās no pieņēmuma, ka sistēma var saglabāt stabilitāti tikai tad, ja iedzīvotāji to atbalsta.

Analizējot politiskās sistēmas mijiedarbību ar apkārtējo vidi Īstons lieto divus jēdzienus: *ievade* (inputs) un *izvade* (outputs). Vides ietekmi uz politisko sistēmu – *ievadi* – veido sabiedrības prasības (demands) un atbalsts (support). Savukārt politiskās sistēmas ietekmi uz apkārtējo vidi – *izvadi* – raksturo varas institūtu pieņemtie sabiedrībai saistošie lēmumi un rīcība, kas atkal no jauna ietekmē (atgriezeniskā saite jeb feedback loop) prasības un tās, savukārt, attiecīgi vai nu pozitīvi vai negatīvi - atbalstu. Īstons uzskata, ka politiskās sistēmas izredzes izdzīvot ir jo lielākas, jo vairāk sistēmas darbības rezultāti atbilst sabiedrības gaidām. Tātad politiskās sistēmas stabilitāte un izdzīvošana, uzsvērsim to vēlreiz, nav iespējama bez sabiedrības atbalsta. Īstons nodala divu veidu atbalstu politiskajai sistēmai. Stabilāko politiskā atbalsta veidu, kas nav atkarīgs no sistēmas “ikdienas” panākumiem, viņš sauc par difūzo. Savukārt, mazāk stabilo, ātri gaistošo, kas orientēts uz sistēmas darbības “ikdienas” rezultātiem (sistēmas *izvade*), par specifisko. Tātad specifiskais atbalsts ir atkarīgs no “taustāmiem” sistēmas panākumiem. Ja sistēma strādā sekmīgi, tad ir arī specifiskais atbalsts, ja nē – tā nav. Difūzo atbalstu ģenerē sistēma kopumā un tā ir ilglaicīgāka un stabilāka. Difūzais atbalsts attiecas uz visiem trim sistēmas objektiem jeb līmeņiem, bet specifiskā tikai uz trešo - politiskā procesa aktieriem. Īstons uzsver politiskās socializācijas milzīgo lomu, lai izveidotu atbilstošas sabiedrības locekļu politiskās orientācijas, kas ir difūzā atbalsta pamatā. Pateicoties tieši difūzajam atbalstam, politiskajiem režīmiem ir lielākas izredzes pārdzīvot krīzes. Varētu teikt, ka leģitimitāte Īstonam ir difūzā atbalsta pamatavots. Leģitimitāti sociologs raksturo kā sabiedrības locekļu pārliecību par to, ka tas, kādā veidā funkcionē politiskā sistēma, kopumā atbilst viņu tikumiskajiem principiem un priekšstatiem par to, kas ir pareizi, un kas nepareizi.

Literatūrā var atrast arī mēģinājumus sadalīt atbalstu politiskajai sistēmai vairāk nekā trīs līmeņos. Tieši šādu pieeju ir mēģinājusi realizēt britu pētniece Pipa Norisa (Norris), tā mēģinot nodrošināt “plūstošāku” pāreju no vispārējā uz atsevišķo nekā tas ir Īstonam (Norris, 1999; 2002). Arī Norisas modeļa “augšgalā”, līdzīgi kā Īstonam, ir politiskā kopiena ar difūzo, bet “lejasgalā” – politiķi un viņu rīcība ar specifisko atbalstu. Īsi raksturosim visus šos līmeņus. Pirmais: vai indivīds jūtas piederīgs politiskajai kopienai jeb politiskajai nācijai; vai viņš ir lepns, ka ir valsts pilsonis (difūzais atbalsts). Otrais: pilsoņu attieksme pret demokrātiju “kā tādu” vai arī pret atsevišķām demokrātiskās politiskās sistēmas vērtībām (piemēram, brīvība un tolerance). Trešais: sistēmas snieguma, sekmju, panākumu vērtējums jeb tas, kā sistēma kopumā “strādā”. Ceturtais:

uzticēšanās atsevišķiem režīma politiskajiem institūtiem (parlamentam, valdībai, partijām). Piektais: atbalsts politiskā procesa gan kolektīvajiem, gan individuālajiem aktieriem, viņu darba vērtējums (specifiskais atbalsts).

Lai analizētu Latvijas politiskās sistēmas leģitimitāti, raksta autors centīsies izmantot tieši šo pieeju.

### **Latvijas politiskās sistēmas leģitimitātes analīze** *Analysis of Legitimacy of the Latvian Political system*

Analīzi sāksim ar pirmo - pašu vispārīgāko līmeni, proti, vai indivīds jūtas piederīgs politiskajai kopienai jeb politiskajai nācijai. Ja tradicionāli aptaujās uzdod jautājumu, vai respondents lepojas, ka ir, piemēram, vācietis (-te) vai arī attiecīgās valsts pilsonis, tad mūsu sociologiem šādus jautājumus uzdot ir neiespējami, jo latviešu valstī 2016.gada sākumā bija tikai 61,8% (Centrālās statistikas pārvaldes dati, 2016) un mums vēl joprojām ir nedaudz vairāk par 260 tūkstošiem nepilsoņu (Latvijas iedzīvotāju sadalījums..., 2016). Šo iemeslu dēļ sociologi ir spiesti formulēt jautājumus tā, lai šo realitāti apietu. Piemēram, tiek uzdots jautājums, vai respondents lepojas, ka dzīvo zemē, ko sauc par Latviju.

Pētīt piederības sajūtu politiskajai kopienai jeb politiskajai nācijai nozīmē pētīt nacionālo identitāti. Tieši nacionālā identitāte veido valsts iedzīvotāju kopības izjūtu, piederību politiskajai nācijai. Turklāt nacionālā identitāte ir jānošķir no etniskās identitātes, kas norāda uz piederību etniskai grupai, Latvijas gadījumā – latviešu tautai vai kādai no mazākumtautībām.

Tieši to, ka ir divas identitātes – etniskā un nacionālā, mums mēģina pateikt Satversme. Atcerēsimies Konstitūcijas otro pantu: “Latvijas valsts suverēnā vara pieder Latvijas tautai”. Tātad šai pantā tiek lietots termins *politiskā nācija*. Tieši šis pants nereti ir bijis klupšanas akmens dažiem mūsu politiķiem un arī neuzmanīgiem tulkiem, piemēram, “pārceļot” krievu valodā Valsts prezidenta Jaunā gada uzrunu tautai sagaidot 2017. gadu (jēdziena *Latvijas tauta* vietā tika lietots jēdziens *latviešu tauta*). Pirms mēģinām noskaidrot, vai politiskā nācija Latvijas valstī ir arī politiska realitāte, vai tikai politiķu un zinātnieku lietots termins bez reāla seguma, ieskatīsimies integrācijas politikas pamatnostādnes un šo nostādņu kritiķu argumentos.

Ministru kabineta 2011.gadā apstiprinātajā dokumentā “Nacionālās identitātes, pilsoniskās sabiedrības un integrācijas politikas pamatnostādnes 2012. – 2018. gadam” (turpmāk – *Pamatnostādnes*) tiek definēts šis politikas mērķis: “[...] stipra saliedēta Latvijas tauta: nacionāla un demokrātiska kopiena, kura nodrošina tās vienojošā pamata – latviešu valodas, kultūras un nacionālās identitātes, eiropeisko demokrātisko vērtību, unikālās kultūrtelpas – saglabāšanu un bagātināšanos [...]” (Pamatnostādnes, 2011: 9). Tai pat laikā šai dokumentā tiek norādīts, ka “integrācijas kopīgais pamats ir latviešu valoda, piederības sajūta

Latvijas valstij un tās demokrātiskajām vērtībām, [...] kopīgas sociālās atmiņas veidošana” (Pamatnostādnes, 2011: 6). Tieši latviešu valoda, kā kopīgais integrācijas pamats, līdz šim ir bijis galvenais klupšanas akmens Latvijas integrācijas politikā. Šai pieejai ir ne tikai politiskā, bet arī intelektuālā opozīcija: “Ja vairākuma etnicitāte tiek pasludināta par vienīgo kopdzīves kritēriju, tad piederība jau no paša sākuma nevar būt līdzvērtīga, tā būs lemta hierarhiskai integrācijai. [...] Manuprāt, latviešu nācijai ir steidzami jāklūst par Latvijas nāciju. [...] Tā būs politiska nācija, kas saglabājot etniskās izcelsmes un etniskās kultūras nozīmi, atstāj to indivīda vai kopienu privātajā telpā, bet par integrācijas būtību pasludina valsti kā kopīgu telpu sabiedrības kopīgai līdzdalībai un tiesībām to īstenot” (Hanovs, 2011). Un vēl: “Var izteikt prognozi: ja Latvijas politiskajā vidē vēl viens gadu desmits tiks aizvadīts, nemainot diskursu no kopienu etniskās hierarhijas uz jaunu, multietniskas pilsoniskās līdzdalības sabiedrības versiju, Latvijā ir sagaidāma paralēlu kopienu pastāvēšana [...] ar kolektīvo atmiņu konflikta iezīmēm. Šāds scenārijs, kam patlaban iezīmējas aizvien skaidrākas aprises, negatīvi ietekmēs arī demokrātijas kvalitāti Latvijā” (Hanovs, Volkovs, 2012: 23-24).

*Pamatnostādņēs* divkopienu sabiedrība tiek raksturota, kā sabiedrība, kur dominē nošķirtība starp divām kopienām, kur nav kopīgas valsts valodas, kur sabiedrības integrācija ir ļoti apgrūtināta, jo nenotiek uz kopīgu vērtību, kultūrtelpas un sociālās atmiņas pamata (Pamatnostādnes, 2011: 7). Lai arī šai dokumentā tiek konstatēts, ka vērojamas tikai dažas šādas sabiedrības pazīmes, tomēr tas šodien ir galvenais Latvijas politisko realitāti ietekmējošais faktors, jo neļauj radīt nopietnu konkurenci ilgstoši pie varas esošajām t.s. labējām jeb precīzāk – latviskajām partijām.

Pētījuma *Latvija. Pārskats par tautas attīstību* dati rāda, ka nav statistiski nozīmīgu atšķirību starp “krievu un latviešu” (pētījuma autoru lietotā terminoloģija abām kopienām piederīgo cilvēku apzīmēšanai) attieksmi jautājumos par pilsoņa pienākumiem. Izteikts abu grupu pārstāvju vairākums (70-80%) atbalsta viedokli, ka labam pilsonim jāievēro likumi, jāmaksā nodokļi, jāinteresējas par sabiedrībā notiekošo, jāpiedalās vēlēšanās (Zepa, Kļave, 2011: 23). Tai pat laikā, citējot pētījuma autorus, “pastāv zīmīgas atšķirības” starp latviešiem un krieviem. Nepieciešamību mācēt latviešu valodu atbalsta 93% latviešu un 72% krievu. Tomēr atšķirību amplitūda attieksmē pret pienākumu mācēt latviešu valodu ir ievērojami mazāka nekā attieksmē pret vienu no svarīgākajiem *Pamatnostādņu* akcentiem, proti, latviešu valodas un kultūras lomu sabiedrības vienotības nodrošināšanā. Aptaujas rezultāti atklāj, ka šo nostādni atbalsta 89% latviešu un tikai 46% krievu. Pētījuma autori raksta: “Uzmanību piesaista tas, ka par nozīmīgu sabiedrības integrācijas politikas nostādni ir vienas no lielākajām viedokļu atšķirībām starp latviešiem un krieviem, un citām etniskajām grupām. Šie dati izvirza jautājumu, vai centieni balstīt sabiedrības

integrāciju tikai uz šīm vērtībām var nest gaidīto augļus – radīt stipru un integrētu nacionālo kopienu?” (Zepa, Kļave, 2011: 25)

Ar to, ka ir Latvijas iedzīvotāji, lepojas 60% aptaujāto. Kā apgalvo augstāk minētā pētījuma autori, šie dati ir apliecinājums tam, ka tās ir īpašas saites, kas cilvēkus saista ar savu dzimteni, valsti, kurā tie dzimuši. Tai pat laikā liela atšķirība emocionālās piesaistes ziņā atkal ir starp latviešiem un krieviem: 71% latviešu lepojas ar to, ka ir Latvijas iedzīvotāji, bet krievi – tikai 44% (Zepa, Kļave, 2011: 29). Atšķirības latviešu un krievu starpā pastāv arī jautājumā par to, kas ir Latvijas nacionālās piederības pamatā. No latviešiem 98% uzskata, ka Latvijas tautu veido latvieši, taču no krieviem vienlīdz daudz (94%) par nāciju veidojošu principu atzīst pilsonību. Apmēram puse latviešu un nepilni 90% krievu uzskata, ka visi Latvijas iedzīvotāji ir piederīgi Latvijas tautai (Zepa, Kļave, 2011: 33). Šāda tendence, latviešiem vairāk identificēties ar etnisko nāciju, bet cittautiešiem ar politisko nāciju, liecina, ka *Pamatnostādņēs* definētais integrācijas mērķis – nacionāla valsts, kuras nacionāli kulturālo identitāti nosaka tās valstsnācija (latvieši), būs ļoti grūti sasniedzams dzīvē. Līdz ar to, vismaz pārskatāmā nākotnē, Latvijas tauta jeb politiskā nācija būs vairāk konstitucionāla norma un politiķu retorika nevis politiska realitāte.

Iepriekš minēto skeptisko attieksmi pret *Pamatnostādņu* mērķi vairo arī lielais nepilsoņu skaits. Baltijas sociālo zinātņu institūta veiktās aptaujas rezultāti liecina, ka kopumā divas trešdaļas (66%) Latvijas nepilsoņu jūtas *ļoti cieši* vai *cieši* saistīti ar Latviju (Šūpule et al., 2014: 43-44). Diemžēl aptauju rezultāti rāda arī to, ka nepilsoņu piederības sajūta Latvijai kopš 2010. gada (80%) ir ievērojami sarukusi. Samazinājies arī to nepilsoņu skaits, kas lepojas, ka ir Latvijas iedzīvotāji. Ja 1997. gadā ar to, ka ir Latvijas iedzīvotāji, *ļoti lepojās* vai *drīzāk lepojās* katrs otrais nepilsonis (52%), tad 2004. un 2010. gadā lepnumu par Latviju izjuta attiecīgi 41% un 43% (Šūpule et al., 2014: 45). Pētījuma autori secina: “Viennozīmīgi jāuzsver, ka nepilsoņa statuss Latvijā ir saistīts ar negatīvām emocijām Latvijas nepilsoņu vidū un veicina norobežošanos no valsts, valsts pārvaldes un jebkādas politiskās līdzdalības. [...] Lai gan liela daļa nepilsoņu jūtas piederīgi Latvijai, nepilsoņa statuss rada nepilnvērtības sajūtu un rūgtumu, kas tiek vērsti pret valsti” (Šūpule et al., 2014: 69).

Varam secināt, ka pēc neatkarības atgūšanas nav izveidojusies politiskās sistēmas difūzā atbalsta centrālā komponente - politiskā kopiena jeb politiskā nācija. Tieši politiskās nācijas neesamība visnopietnāk apdraud Latvijas politiskās sistēmas stabilitāti un arī ilgtspēju. Pēc raksta autora domām, par politiskās stabilitātes vienu no lielākajiem riskiem Latvijā jāuzskata tieši etniskā konflikta eskalācijas draudi. Diemžēl Latvijā vērojama tendence, latviešiem vairāk identificēties ar etnisko nāciju, bet cittautiešiem ar politisko nāciju. Ir izveidojusies situācija, kad, politiskās nācijas apzīmēšanai, latviešiem nav pieņemams jēdziens *латвийцы* jeb *latvijieši* un, savukārt, cittautiešiem – *latvieši*.



Jautājums ir: vai kāda no pusēm būs gatava piekāpties? 2012.gadā notikušā t.s. "valodu referendumā" rezultāti liecina, ka nez vai.

*Otrais līmenis:* pilsoņu attieksme pret demokrātiju kopumā vai arī pret atsevišķām demokrātiska politiska režīma vērtībām. Lai noskaidrotu Latvijas iedzīvotāju attieksmi pret demokrātiju, izmantosim Eurobarometra aptaujas jautājumu, kur respondentiem starp vairākām vērtībām jāizvēlas trīs viņiem personiski visnozīmīgākās. Starp šīm vērtībām bija arī demokrātija. 2015.gada aptaujā *demokrātija* kopā ar *vienlīdzību* un *solidaritāti* ierindojās dalītā piektajā līdz septītajā vietā (katru no šīm trim vērtībām bija izvēlējušies 12%). Pārējās vērtības: *miers* (55%), *cilvēktiesības* (41%), *indivīda brīvība* (37%), *cilvēka dzīvības respektēšana* (30%), *tiesiska valsts* (10%) (šeit un turpmāk: Standard Eurobarometer aptauju rezultāti, 2011-2016).

Diemžēl pētījumos iegūto datu salīdzināšanas iespējas apgrūtina tas, ka ne visās Eurobarometra aptaujās tiek ietvertas vienas un tās pašas vērtības, atšķiras arī piedāvāto vērtību skaits. Tā, piemēram, 2011.gada aptaujā vērtību *demokrātija* bija izvēlējušies 20% respondenti un tā bija ceturtajā vietā. Tā kā aptaujas anketā bija ietvertas tikai piecas no 2015. gada aptaujas astoņām vērtībām, nav iespējams iegūtos datus salīdzināt un interpretēt, izmantojot, piemēram, jēdzienus "palielinājies - samazinājies". Tomēr tas, ka *demokrātija* arī citās (2012 - 2014) Eurobarometra aptaujās nekur nav pirmajā trijniekā, ļauj tomēr izdarīt pieņēmumu, ka šī vērtība nav Latvijas iedzīvotāju vērtību skalas pirmajā trijniekā.

Par Latvijas iedzīvotāju vērtīborientācijām un attieksmi pret dažādiem akcentiem, kurus iespējams salikt "būvējot" demokrātisku sabiedrību, liecina arī SKDS 2012. gadā veiktais pētījums *Pasaules uzskats: pašnovērtējums un realitāte. Latvijas iedzīvotāju ideoloģiskais portrets*. Pētījuma dati rāda, ka situācijā, ja tiek konfrontēts sociālistisks, konservatīvs un liberāls pasaules skatījums (respondentiem, nenorādot "kas ir kas", tika piedāvāts izvēlēties, viņuprāt, vislabāko no trim atšķirīgām valsts attīstības koncepcijām), 47% Latvijas iedzīvotāju izvēlējās sociālistisku modeli, 31% - konservatīvu un tikai 13% - liberālu modeli (*Pasaules uzskats: pašnovērtējums un realitāte, 2012: 27-29*). Zinot, ka viena no centrālajām liberālās demokrātijas vērtībām ir brīvība, bet aptaujā gandrīz puse respondentu bija izvēlējušies sociālistisko modeli, ļauj izdarīt pieņēmumu, ka Latvijas cilvēkiem pieņemamāks varētu būt nevis demokrātijas modelis ar brīvu indivīdu un brīvu tirgu centrā, bet gan modelis, kas balstās valsts protekcionismā, dažkārt indivīda brīvību pakārtojot kopienas un lielākas vienlīdzības sasniegšanas interesēm. Iepriekš teiktais ļauj izdarīt vēl vienu pieņēmumu - Latvijas sabiedrības politisko kultūru vēl joprojām nozīmīgi ietekmē dzīve "reālajā sociālismā" pusgadsimta garumā.

Tas, ka, pēc neatkarības atgūšanas, vārds *demokrātija* ir bijis "brends" un tai, vismaz Atmodas sākumā, priekšroku deva, ja ne visi, tad vismaz lielākā daļa Latvijas iedzīvotāju, vēl nebūt nenozīmē, ka izvēle ir notikusi par labu

demokrātijai pēc būtības ar tai raksturīgajām vērtībām: brīvību, toleranci arī vienlīdzību. Nereti šī izvēle mēdz būt virspusēja vai arī tai ir izteikti instrumentāls raksturs. Pirmajā gadījumā izšķiršanās par labu demokrātijai notiek vienkārši tāpēc, ka sabiedriskā doma to vērtē augstāk par citiem politiskajiem režīmiem. Otrajā – cilvēki, vismaz iesākumā, iedomājas, ka dzīvot demokrātijā automātiski nozīmē dzīvot pārticībā (Вельцель, Инглхарт, 2015).

*Trešais līmenis:* sistēmas sniegumu, sekmju un panākumu vērtējums. Tradicionāli uz šo jautājumu politikas sociologi mēģina atbildēt, uzdodot respondentiem jautājumu par to, kā kopumā funkcionē demokrātiskā sistēma valstī. Tiek piedāvātas arī četras tikpat tradicionālas atbildes, kas atšķiras tikai niansēs. Ja izmantojam līdzību, piemēram, ar būvniecību, kur tiek prasīta būvinženiera ekspertīze par mājas remontu, viņa slēdziens varētu būt līdzīgs kādam no šiem: viss kārtībā, remonts nav nepieciešams; vajadzīgs kosmētiskais remonts; vajadzīgs kapitālais remonts; māja jānojauc un jāceļ no jauna. Ja vairāk par pusi no respondentiem izvēlas pēdējās divas atbildes, tad ir jāšaubīties vai politiskā režīma leģitimitāte nav apdraudēta. Šo rindu autors bija ļoti pārsteigts, kad viņam (turklāt nejauši) kā vienīgo izdevās atrast tikai tālajā 2005.gadā nu jau vairs neeksistējošā Baltijas datu nama sociologu veikto pētījumu, kurā tika izmantota augstāk aprakstītajai līdzīga pieeja. Aptaujā tika uzdots jautājums: “Kā darbojas demokrātiskā sistēma Latvijā?” Respondentiem bija jāizvēlas kāda no četrām piedāvātajām atbildēm: *labi, pārmaiņas nav nepieciešamas* – 2%; *labi, bet ir nepieciešamas dažas pārmaiņas* – 35%; *apmierinoši, bet ir nepieciešamas daudzas pārmaiņas* – 40%; *slikti un ir pilnīgi jāmaina* – 10% (Baltijas datu nama aptauja, 2005). Puse no respondentiem bija izvēlējušies pēdējās divas atbildes un mēs varam tikai iztēloties, kā Latvijas iedzīvotāji būtu uz šo jautājumu atbildējuši šodien.

Zināma līdzība ar Baltijas datu nama aptauju ir divās citās aptaujās uzdotajiem jautājumiem. SIA “AC Konsultācijas” reprezentatīva 2008. gada aptauja: “Cik lielā mērā Jūs apmierina demokrātijas attīstība valstī?” Atbildes: *pilnībā* – 5%; *daļēji* – 39%; *ne visai apmierina* – 30%; *nemaz neapmierina* – 20%; *grūti pateikt* – 6% (Kvantitatīvs un kvalitatīvs pētījums par sabiedrības integrācijas un pilsonības aktuālajiem aspektiem, 2008: 27). 2015. gadā Eiroparometra aptaujā uzdotais jautājums formulēts šādi: “Cik lielā mērā Jūs esat apmierināts ar to kā kopumā funkcionē demokrācija jūsu valstī?” Atbildes: *pilnībā apmierināts* – 4%; *drīzāk apmierināts* – (44%); *drīzāk neapmierināts* (35%); *pilnībā neapmierināts* (14%). Tātad pēdējās divas atbildes, tāpat kā “AC Konsultācijas” aptaujā (50%), atkal izvēlējušies apmēram puse (49%) respondentu. Līdzīgu tendenci uzrāda arī citas iepriekšējos gados veiktās Eiroparometra aptaujas, piemēram, 2011.gadā atbildes *drīzāk neapmierināts* (41%) un *pilnībā neapmierināts* (24%) kopā bija izvēlējušies vēl vairāk – 65% respondentu.

Lai arī atbildes uz šiem jautājumiem salīdzināt drīkst ļoti piesardzīgi, tomēr raksta autors uzdrošinās izdarīt pieņēmumu, ka var runāt vismaz par noteiktu tendenci mūsu demokrātijas novērtējumā, proti, Latvijas politiskā režīma leģitimitāte ir apdraudēta. Šo pieņēmumu apstiprina atbildes uz vēl diviem abu augstāk minēto aptauju veicēju jautājumiem. “AC Konsultācijas” aptaujā uzdotais jautājums: “Vai valsts varas iestādes pieņem sabiedrības interesēm atbilstošus lēmumus?” Atbildes: *vienmēr* – 2%; *bieži* – 22%; *reti* – 58%; *nekad* – 14%; *grūti pateikt* – 4% (Kvantitatīvs un kvalitatīvs pētījums par sabiedrības integrācijas un pilsonības aktuālajiem aspektiem, 2008: 26). Eurobarometra aptaujā (2016. gads) uzdotais jautājums: “Vai situācija valstī attīstās pareizā vai nepareizā virzienā?” Šai pētījumā iegūtie dati rāda, ka tikai 19% uzskata, ka pareizā, bet 45%, ka nepareizā. Salīdzinot pēdējos gados, sākot ar 2012. gadu (pareizā virzienā – 27%, nepareizā – 40%), veikto Eurobarometra aptauju rezultātus vērojama tendence samazināties to respondentu skaitam, kas uzskata, ka situācija valstī attīstās pareizā virzienā un palielināties to cilvēku skaitam, kas uzskata, ka nepareizā. Līdzīgu tendenci uzrāda arī *Baltic International Bank Latvijas barometrs* veiktie pētījumi (*Baltic International Bank Latvijas barometrs*, 2016). Apkopojot augstāk izklāstīto pētījumu rezultātus, nākas secināt, ka arī šie dati apstiprina iepriekš izteikto pieņēmumu, par režīma leģitimitātes apdraudējumu.

*Ceturtais līmenis*: uzticēšanās atsevišķiem politiskajiem institūtiem. Vismazāk, salīdzinājumā ar citiem politiskās sistēmas institūtiem, iedzīvotāji Latvijā uzticas politiskajām partijām un šis rādītājs jau ilgāku laiku ir pats zemākais vai viens no zemākajiem starp visām ES valstīm. Kā par to liecina Eurobarometra aptauju dati, pēdējos sešos gados (2011–2016) politiskajām partijām gadu no gada Latvijā uzticas mazāk par desmit procentiem (rādītājs svārstās amplitūdā no 5 līdz 9 procentiem) iedzīvotāju. Līdzīgi ir arī ar uzticēšanos parlamentam un valdībai. Pēdējos sešos gados uzticēšanās līmenis parlamentam tikai vienreiz ir pārsniedzis divdesmit procentu robežu, savukārt valdībai - nekad nav sasniedzis trīsdesmit procentu atzīmi (rādītāji svārstās attiecīgi amplitūdā no 6 līdz 21 un no 9 līdz 27 procentiem). Arī šie divi rādītāji ir starp viszemākajiem ES.

*Piektais līmenis*: atbalsts politiskā procesa kolektīvo un individuālo aktieru jeb politiķu paveiktajam darbam. Protams, var uzdot jautājumu, vai respondenti vienmēr spēj novilkt striktu līniju starp uzticēšanos atsevišķiem politiskās sistēmas institūtiem (par ko runājām iepriekš) un to darba novērtējumu. To apliecina līdzīgais valdības paveiktā darba un uzticēšanās šim institūtam vērtējums aptaujās. Pieejamo empīrisko datu fragmentācijas vai pat neesamības dēļ, aplūkosim tikai viena politiskā procesa aktiera - valdības darba novērtējumu. Te gan jāpiebilst, ka tieši izpildvara ir centrālais spēlētājs efektīva valsts pārvaldes darba nodrošināšanā.

Izmantojot analīzē pieejamos *DNB Latvijas barometrs* un *Baltic International Bank Latvijas barometrs* SKDS sociologiem pasūtīto pētījumu rezultātus, iespējams secināt, ka pēdējos trīs gados (2014 – 2016) pozitīvs valdības darba vērtējums svārstās robežās no 12 līdz 25 procentiem. Negatīvais - starp 70 un 80 procentiem. Šie dati ļauj secināt, ka, vismaz aplūkotajā laika periodā (dati par agrākiem gadiem nebija pieejami), aptuveni trīs ceturtdaļas Latvijas iedzīvotāju nav apmierināti ar valdības darbu. Pēc raksta autora domām, lai gan tieši uz to bieži norāda dažādi eksperti, galvenais valdības darba un līdz ar to arī attiecīgā vērtējuma cēlonis nav tikai neefektīvais ierēdniecības darbs. Ierēdniecības politisko vadību nodrošina premjers un viņa vadītā valdība. Līdz šim ar to mūsu ministru prezidenti un ministri, kā to uzdrošinās apgalvot šī raksta autors, spējuši tikt galā vāji. Vājās valsts pārvaldes rezultāts ir tāds, ka vēl joprojām turpinās reģionālā reforma un mēs nespējam sakārtot ne izglītību, ne medicīnu, ne citas jomas. Secinājums no iepriekš teiktā: valsts pārvaldes vadība premjera un kabineta ministru personā netiek nodrošināta pietiekami efektīvi un tāpēc tik daudz valsts iedzīvotāju nav apmierināti ar valdības darbu.

### **Secinājumi** **Conclusions**

1. Ja piekrītam Deividam Īstonam, ka demokrātiska politiskā sistēma var izdzīvot un būt stabila tikai tad, ja tai ir sabiedrības atbalsts, kura pamatavots ir leģitimitāte, tad šim trauslajam fenomenam nepārtraukti vajadzētu būt gan politiķu, gan arī pētnieku redzes lokā. Diemžēl, līdz šim Latvijā uzmanība galvenokārt tikusi pievērsta tikai atsevišķu politisko institūtu un politiķu "reitingiem".
2. Politisko sistēmu iespējams analizēt sadalot to vairākos objektos jeb līmeņos. Rakstā izmantota Pipas Norisas pieeja, kas sarežģīto politiskās sistēmas leģitimitātes fenomenu cenšas reducēt, mēģinot rast atbildes uz šādiem jautājumiem: vai indivīds jūtas piederīgs politiskajai kopienai; vai demokrātija ir indivīda vērtību sistēmas sastāvdaļa; vai tas, kā kopumā funkcionē politiskai režīms, apmierina sabiedrības vairākumu; cik lielā mērā sabiedrība uzticas atsevišķiem politiskās sistēmas institūtiem; vai sabiedrību apmierina politisko aktieru darbs.
3. Kā uzskata Deivids Īstons, politiskās sistēmas stabilitāte un ilgtspējīga attīstība nav iespējama bez difūzā atbalsta, kas sakņojas režīma leģitimitātē. Savukārt, leģitimitāte balstās cilvēku pārliecībā, ka pastāvošais režīms nav pretrunā ar viņu vērtību sistēmu, ka tā darbība atbilst viņu priekšstatiem par to, kā jāfunkcionē politiskajai sistēmai. Rakstā tiek secināts, ka Latvijas politiskajai sistēmai ir nepietiekams difūzais atbalsts, kas savukārt norāda uz to, ka sistēmai ir problēmas ar leģitimitāti. Latvijā ir izveidojusies sadalīta

- sabiedrība un abu kopienu cilvēkiem nav kopīgas sabiedrību vienojošas nacionālās identitātes. Integrācijas politika kopumā ir bijusi neveiksmīga un valstī nav politiskās kopienas jeb politiskās nācijas. Turklāt aptuveni puse sabiedrības nav apmierināta ar to, kā kopumā funkcionē politiskais režīms.
4. Politiskās sistēmas stabilitāti ietekmē arī tas, cik efektīvi funkcionē politiskie institūti un vai to darbības rezultāti spēj nodrošināt specifisko atbalstu režīmam. Kā specifiskā atbalsta indikators pētījumā tika analizēta sabiedrības uzticēšanās politiskajiem institūtiem un politisko aktieru darba vērtējums. Rakstā veiktā analīze liecina par izteikti zemu uzticēšanos politiskajiem institūtiem. Partijām jau ilgstoši uzticas mazāk par desmito, parlamentam – mazāk par piektdaļu, valdībai – mazāk par trešdaļu Latvijas sabiedrības. Šie rādītāji ir vieni no zemākajiem starp ES dalībvalstīm. Arī valdības darbu jau vairākus gadus pēc kārtas negatīvi vērtē apmēram trīs ceturtdaļas Latvijas iedzīvotāju. Ja taisnība Seimuram M. Lipsetam, ka ilgstoša efektivitāte var radīt sistēmas leģitimitāti, bet ilgstoša neefektivitāte to apdraud, tad jāatzīst, ka pirmā sociologa tēze Latvijā, diemžēl, “nedarbojas”, bet otrā ir sākusi savu uzvaras gājienu.

### Summary

The aim of the article is to explore some aspects of legitimacy of the political system of Latvia. The present research is based on the data obtained in empirical studies conducted in the field of sociology. The analysis of data is performed on the basis of an approach that aims at minimising the difficult phenomenon of legitimacy of the political system in order to address the following issues: the individual's feeling of belonging to the political community; democracy as a component of the individual's value system; whether the society is satisfied with the functioning of the political regime; the extent of society's trust in the separate institutions of the political system; whether the society is satisfied with the performance of political authorities.

In the article, the conclusion is made that the political system of Latvia is characterised by insufficient diffuse support, which then indicates that the political system experiences the problem of legitimacy. There is a divided society in Latvia, and both communities lack a shared national identity, which could connect the society. The integration policy has been unsuccessful and the country does not have a political community or a political nation. In addition, around half of the society is not satisfied with the functioning of the political regime.

The stability of the political system is also influenced by the efficiency of separate political institutions and whether the results of their activity can provide the specific support for the regime. The present research is based on the society's trust in the political institutions and the performance of the political authorities, which serve as indicators of this specific support. The analysis performed in the article allows concluding that the

trust in political institutions is extremely low and the assessment of the political authority performance is highly negative.

The problems related to the diffuse and specific support pose a negative influence on the stability of democracy in the country. The author of the article considers that the major risks for the stability of the political system in Latvia are the danger of escalating ethnic conflict and populist political organisations, as well as people who are willing to gain power. These risks are mainly influenced by the lack of legitimacy.

### Literatūra References

- Baltic International Bank Latvijas barometrs pētījumu rezultāti (2016). Pieejams: <http://www.bib.eu/lv/about-bank/barometer> [sk. 15.11.2016.]
- Baltijas datu nama aptauja (2005). Atsauce: Mednis, I. (2005). *Partiju laiki Latvijā (1988-2002)*. Rīga: SIA Drukātava (121.lpp.).
- Centrālās statistikas pārvaldes dati (2016). Pieejams: <http://www.csb.gov.lv/notikumi/2016-gada-sakuma-latvija-par-171-tukstoti-iedzivotaju-mazak-neka-pirms-gada-43973.html> [sk.11.11.2016.]
- DNB Latvijas barometrs pētījumu rezultāti (2014-2016). Pieejams: <https://www.dnb.lv/lv/dnb-latvijas-barometrs> [sk. 16.12.2016.]
- Easton, D. (1975). A Re-Assessment of the Concept of Political Support. *British Journal of Political Science*, 5 (4), 435-457.
- Easton, D. (1965). *A Systems Analysis of Political Life*. New York: John Wiley & Sons.
- Hanovs, D. (2011). Neiespējamā integrācija. Pieejams: <http://providus.lv/article/neiespejama-integracija> [sk.02.05.2015.]
- Hanovs, D., Volkovs, V. (2012). Hābermāss Latvijā: novēlota tikšanās ... Priekšvārds līdz šim vienīgajam izdevumam latviešu valodā. Grām.: Hābermāss, J. *Postnacionālā konstelācija un demokrātijas nākotne* (7.-24. lpp.). Rīga: Zinātne.
- Kvantitatīvs un kvalitatīvs pētījums par sabiedrības integrācijas un pilsonības aktuālajiem aspektiem (2008). Rīga: SIA "AC Konsultācijas". Pieejams: [http://providus.lv/article\\_files/2877/original/Cela\\_uz\\_pilsonisku\\_sabiedribu\\_06112008.pdf?1426767913](http://providus.lv/article_files/2877/original/Cela_uz_pilsonisku_sabiedribu_06112008.pdf?1426767913) [sk. 15.09.16.]
- Latvijas iedzīvotāju sadalījums pēc valstiskās piederības (2016). Pieejams: [http://www.pmlp.gov.lv/lv/assets/documents/statistika/IRD2016/ISVP\\_Latvija\\_pec\\_VPD.pdf](http://www.pmlp.gov.lv/lv/assets/documents/statistika/IRD2016/ISVP_Latvija_pec_VPD.pdf) [sk. 12.12.2016.]
- Lipset, S.M. (1981). *Political Man. The social bases of politics*. Baltimore: John Hopkins University Press.
- Linz, J.J. (1978). Crisis, Breakdown and Reequilibration. In: Linz J.J., Stepan A. (Eds.) *The Breakdown of Democratic Regimes* (pp.7-29). Baltimore (MD): Johns Hopkins University Press.
- Nacionālās identitātes, pilsoniskās sabiedrības un integrācijas politikas pamatnostādnes 2012.-2018. gadam (2011). Pieejams: [http://www.km.gov.lv/lv/ministrija/sabiedribas\\_integracija.html](http://www.km.gov.lv/lv/ministrija/sabiedribas_integracija.html) [sk. 12.10.2016.]
- Norris, P. (2002). *Democratic Phoenix: Reinventing Political Activism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Norris, P. (Eds.) (1999). *Critical Citizens: Global Support for Democratic Government*. Oxford: Oxford University Press.

- Pasaules uzskats: pašnovērtējums un realitāte. Latvijas iedzīvotāju ideoloģiskais portrets (2012). Rīga: Pētījumu centrs SKDS. Pieejams: [http://populares.lv/images/pdf/latvijas\\_iedzivotaju\\_ideologiskais\\_portrets.pdf](http://populares.lv/images/pdf/latvijas_iedzivotaju_ideologiskais_portrets.pdf) [sk. 16.04.2013.]
- Schmidke, H., Schneider, S. (2012). Methoden der empirischen legitimationsforschung. In: Geis, A., Nullmeier, F., Daase, C. (Hrsg.) Der Aufstieg der Legitimitätspolitik. *Leviathan. Berliner Zeitschrift für Sozialwissenschaft, Sonderband*, 40 (27), 225-242.
- Standard Eurobarometer aptauju rezultāti (2011-2016). Pieejams: [http://ec.europa.eu/public\\_opinion/archives/eb/eb\\_arch\\_en.htm](http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb_arch_en.htm) [sk. 17.12.2016.]
- Šūpule, I., Bebrīša, I., Kļave, E. (2014). Latvijas nepilsoņu integrācijas procesa analīze. Rīga: Baltic Institute of Social Sciences. Pieejams: [https://www.google.lv/?gws\\_rd=ssl#q=http:%2F%2Fwww.biss.soc.lv%2Fdownloads%2Fresources%2Fnepilsoni%2Fbiss\\_nepilsoni\\_2014.pdf](https://www.google.lv/?gws_rd=ssl#q=http:%2F%2Fwww.biss.soc.lv%2Fdownloads%2Fresources%2Fnepilsoni%2Fbiss_nepilsoni_2014.pdf) [sk.15.10.2016.]
- Vēbers, M. Legitīmās kundzības trīs tīrie tipi. (2015). Grām.: *Demokrātija. Tekstu krājums*. (53.-68.lpp.). Rīga: RTU Izdevniecība.
- Vēbers, M. (2004). Socioloģijas pamatjēdzieni. Grām.: Vēbers, M. *Reliģijas socioloģija* (237.-286.lpp.). Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts.
- Zepa, B., E.Kļave, E. (Galv. red.) (2011). *Latvija. Pārskats par tautas attīstību, 2010/2011. Nacionālā identitāte, mobilitāte un rīcībspēja*. Rīga: LU Sociālo un politisko pētījumu institūts. Pieejams: [http://www.biss.soc.lv/downloads/resources/nepilsoni/biss\\_nepilsoni\\_2014.pdf](http://www.biss.soc.lv/downloads/resources/nepilsoni/biss_nepilsoni_2014.pdf) [sk. 10.11.2016.]
- Zürn, M. (2012). Autorität und Legitimität in der postnationalen Konstellation In: Geis, A., Nullmeier, F., Daase, C. (Hrsg.) Der Aufstieg der Legitimitätspolitik. *Leviathan. Berliner Zeitschrift für Sozialwissenschaft, Sonderband*, 40 (27), 41-62.
- Вельцель, К., Инглхарт, Р.Ф. (2015). Политическая культура, массовые убеждения и изменение ценностей. В кн.: *Демократизация*. Под редакцией Харпфера К.В., Бернхагена, П., Вельцеля, К., Инглхарта, Р.Ф. (с. 233-261). Москва: Изд. дом Высшей школы экономики.
- Штомпка, П. (2015). *Доверие – основа общества*. Москва: Логос.